

ЗОРАН М. КЕСИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

УДК 351.74(497.11)
316.624-057.36
ИД БРОЈ 192633356
Оригиналан научни рад
Примљен: 09.04.2012
Одобен: 23.05.2012

ПОЈАМ И СИСТЕМАТИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈСКИХ ДЕВИЈАЦИЈА**

Сажетак: Полицијска функција, оличена у спровођењу правила понашања и контроли њиховог поштовања, захтева од припадника полиције да буду репрезенти конформизма у једном друштву. Логично је да не можете од неког тражити да поштује правила ако их ви сами не поштујете. Међутим, да и то правило има изузетак доказује постојање различитих видова девијантног понашања полицијских службеника. Полицијске девијације иначе представљају једну особену тему која побуђује пажњу стручњака различитих профила, међу којима свакако предњаче социолози и криминолози. Та појава је уједно и нарочит изазов за једног научника. Међутим, због начина извршења, специфичности учесника и амбијента у коме се та понашања испољавају, њено истраживање је изузетно отежано. Истраживање те појаве пати и од одређених концептуалних ограничености. Познато је да је теоријско и радно дефинисање предмета истраживања кључни услов једног научног истраживања. Проблем, међутим, представља чињеница што данас у свету не постоји јединствено мишљење о томе шта су заправо полицијске девијације и која понашања се могу подвести под тај појам. Настојање је да се у овом раду бар делимично отклоне

* zoran.kesic@kpa.edu.rs

** Овај рад представља резултат реализовања научноистраживачког пројекта „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (број 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић. Рад такође представља резултат реализовања научноистраживачког пројекта „Положај и улога полиције у демократској држави”, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2012–2014). Руководилац пројекта је проф. др Ђорђе Ђорђевић.

одређене недоумице и евентуално изнађе неко прихватљиво решење. Имајући у виду тај циљ, сагледаће се појам полицијских девијација у контексту неколико преовлађујућих перспектива девијантности и критички анализирати неке од постојећих класификација девијантног понашања полицијских службеника.

Кључне речи: полиција, социјалне девијације, полицијске девијације, појам, појавни облици

Увод

Положај и улога полиције су одувек будиле занимање како стручне јавности, тако и обичних грађана. Поред уобичајених тема о историјату, функцији и организацији полиције, све већу пажњу, нарочито последњих деценија, побуђују и полицијске девијације (*police deviance*).¹ Развоју тог сегмента деловања полиције је допринела плејада социолошки и криминолошки оријентисаних аутора, међу којима су се посебно истакли Егон Битнер (Egon Bittner), Џејмс Вилсон (James Wilson), Џером Сколник (Jerome Skolnick), Херман Голдстајн (Herman Goldstein) и Дејвид Бејли (David Bayley).

Закупљеност проблемом полицијских девијација доказују и све чешће организовање научних саветовања посвећених том сегменту рада полиције, као и реализовање многобројних пројеката истраживања. Поред тога, у већини уџбеника посвећених деловању полиције, готово неизоставни део чине и теме о полицијској бруталности, корупцији у полицији и другим облицима неетичког и противправног понашања припадника полиције. Посебно значајан извор података су стручни радови објављени у специјализованим научним часописима и периодичним публикацијама, међу којима се нарочито истичу *Policing – An International Journal of Police Strategies and Management*, *Policing and Society*, *Police Quarterly*, *Journal of Police Science and Administration*, а од домаћих *НБП – журнал за криминалистику и право* и часопис *Безбедност*.

Чињеница је да су научна истраживања тог проблема углавном ограничена на земље западне демократије, а посебно на САД и Велику Британију, док се код нас тој теми углавном приступа начелно. Међутим, иако је истраживање полицијских девијација у нашој земљи поприлично занемарено, не треба се заваравати тиме да оно не представља проблем.

¹ Тај појам се иначе учестало користи у англосаксонској литератури као заједнички назив за одступајућа понашања припадника полицијске професије, а за која се у нашој литератури и правним актима користе формулације „повреде радних обавеза и дужности” или „прекорачење и злоупотреба полицијских овлашћења”.

Истина је, додуше, да је та појава посебан изазов за једног научника, пошто је њено истраживање праћено многобројним ограничењима и проблемима концептуалне, методолошке и практичне природе. То посебно важи за корупцију у полицији, као особен вид полицијских девијација (Кесић, 2011). То, ипак, не даје за право нагађањима о размерама те појаве и изношењу коначних судова без истраживања, већ проблем треба анализирати применом одговарајућих метода и поштујући начело научне перспективе. У противном, због оскудних егзактних показатеља и недостатка резултата емпиријских истраживања те појаве, јавност ће и даље бити лишена могућности свеобухватног критичког вредновања полицијског деловања у Србији, тако да ће (не)поверење у рад полиције бити засновано искључиво на слободној процени. Наиме, због непостојања научног истраживања полицијских девијација у нашим условима, критике упућене полицији обично се темеље на утиску створеном из личног искуства или медијског представљања појаве. Лично искуство, ипак, пре може да буде изузетак него друштвено правило, док медији, оптерећени сензационализмом и повлађивањем укусу конзумента, проблему углавном приступају површно и селективно.

Ипак, да би се уопште приступило научном истраживању једне такве појаве, потребно је претходно теоријски и радно дефинисати предмет истраживања. Проблем, међутим, није чињеница што данас у свету не постоји јединствено мишљење о томе шта су заправо полицијске девијације и која понашања се могу подвести под тај појам. Настојање је да се у овом раду бар делимично отклоне одређене недоумице и пронађе неко прихватљиво решење. Имајући у виду тај циљ, сагледаће се појам полицијских девијација у контексту неколико преовлађујућих перспектива девијантности и критички анализирати неке од постојећих класификација девијантног понашања полицијских службеника.

Сагледавање полицијских девијација у светлости различитих тумачења девијантности

Полазећи од тврдње да девијантно одступа од уобичајеног, свако од нас може лако помислити да се социјалне девијације препознају већ на први поглед. Међутим, да ли је баш тако? Субјективна концептуализација девијантности заправо је веома непоуздана и непрецизна, јер је обично заснована на личном предубеђењу, а понекад и на предрасудама. Да би се избегли очигледни недостаци индивидуалне перцепције девијантности, треба се ослонити на дугогодишњу традицију социјалне па-

тологије у проучавању девијантног понашања. Искуства те науке, међутим, сугеришу нам да дефинисање девијантности уопште није једноставно.

Свесни те чињенице, многи аутори избегавају универзално дефинисање девијантности, те је дефинишу уопштено и апстрактним категоријама. Отуда се у литератури често може наићи на одређења типа „девијантност представља различитост”, „понашање које у знатној мери одступа од уобичајеног” и слична. Таква тумачења ипак нису довољна прецизна. У најбољем случају, такве дефиниције осликавају спољашње границе појма девијантности, сугеришући нам да одступати значи бити другачији, али истовремено не нуде објашњење шта подразумева и у чему се састоји та различитост. Могло би се рећи да различитост у ствари зависи од ситуације и од контекста. Одређење „бити другачији” могло би да обухвати поступке од ношења кратких панталона зими до извршења већег броја убистава. Такав екстензиван карактер девијантног понашања указује на то да је покушај апсолутизације девијантности једном универзалном дефиницијом готово немогућ. Девијантност је, заправо, једна релативна категорија – док неко једно понашање квалификује као девијантно, други га могу сматрати прихватљивим и прикладним.

Сложеност девијантности као појаве доказују и концептуалне поделе унутар социјалне патологије. Многобројне дефиниције и различита становишта могу се сумирати у следеће четири преовлађујуће перспективе девијантности: 1) статистичка, 2) апсолутистичка, 3) реактивистичка и 4) нормативистичка перспектива.

Статистичка перспектива девијантности

Статистичка перспектива је несумњиво једно од најједноставнијих, али истовремено и најупрошћенијих одређења девијантности. Према тој перспективи, постоје понашања која се редовно дешавају и која се због своје уобичајености сматрају нормалним, док се понашања која се дешавају релативно ретко сматрају девијантним (Becker, 2009: 324). Иако једноставна, та дефиниција је ипак преширока, због чега њена примена у стварности наилази на велике потешкоће.

Будући да се статистичка перспектива заснива на просечном понашању, свако понашање које одступа од те просечности сматра се девијантним. У том смислу, њена доследна примена може створити значајне последице, јер се, у складу с њом, понашање које одступа од просечног,

чак и у позитивном смислу, може квалификовати као девијантно. Тако би се могло, на пример, учестало похваљивање полицајца за успешно обављање службене дужности према тој перспективи сматрати девијацијом, као и примена прекомерне силе ради савладавања отпора и лишавања слободе осумњиченог, јер оба вида понашања представљају одступање од просечног. Управо тај недостатак сугерише у којој је мери статистичка дефиниција проблематична за проучавање девијантности полиције.

Апсолутистичка перспектива девијантности

Тај угао посматрања девијантности истиче постојање консензуса у друштву у складу с којим се нека понашања по природи и суштински сматрају девијантним, због чега морају бити забрањена, и за чију се контролу морају усвојити јасна правила, позната свим члановима друштва. Такво тумачење је доминирало до педесетих година прошлог века, након чега је било потиснуто, пре свега због критика из интеракционистичких редова. Критикована је, наиме, претпоставка о постојању консензуса свих чланова друштва. Сматрајући да су друштвене вредности више плуралистичке него апсолутистичке, критичари су указали на значајна неслагања о томе која понашања треба сматрати девијантним.

Апсолутистима се посебно замерало да су њихова тумачења девијантности често одражавала вредности и морал средње класе, односно да су понашања окарактерисана као девијантна заправо представљала кршење вредности само одређених друштвених група. Клинард (Clinard) и Мајер (Meier) напомињу како се кршење етичких и правних норми од стране политичких и економских моћника често није сматрало апсолутно девијантним, за разлику од понашања особа лишених те моћи (Karpeler, Sluder, Alpert, 1998: 12).

Претпоставка о постојању свести код већине грађана о томе да су одређена дела девијантна, да је то јасно саопштено и да их грађани разумеју, такође може бити доведена у питање. С правом се може поставити питање колико грађани, живећи у данашњем постмодерном друштву контрадикторног дуализма (с једне стране имамо залагање за поштовање слобода и права грађана, а с друге, повећање броја забрана и подстицање тоталитарне контроле), могу бити у току с учесталим нормативним променама и свесни све многобројнијих забрана. Чак и да су забране општепознате, остаје питање да ли су због своје сложености у потпуности и свима разумљиве.

Апсолутистичку перспективу додатно ограничава чињеница што се у неким околностима одређена понашања забрањују, док се у другим сматрају прикладним. Убиство је, на пример, по правилу забрањено, али, у случају рата, убиство се очекује и неретко награђује. Ту се поставља питање да ли полиција у случају објављивања рата криминалу² може да следи исту логику. Недоумицу у одређивању карактера понашања полицајаца може да створи и антагонизам између формалних правила полицијске службе и неформалних правила полицијске поткултуре. Тако, на пример, док формална правила забрањују примање мита, такво понашање се обично толерише унутар полицијске поткултуре, а неретко и подстиче. Будући да унутар саме полицијске организације не постоји консензус о забрањеним понашањима и да тиме није лако апсолутизовати понашања полицајаца, делећи их по принципу црно-бело, апсолутистичка дефиниција је неприкладна за проучавање девијантности полиције.

Реактивистичка перспектива девијантности

Та концепција девијантности је настала у оквиру теорија друштвене реакције, а пре свих, интеракционизма и теорија етикетања. Њен смисао је препознатљив у следећем тврђењу: „Девијантност није квалитет дела које неко учини, него последица примене правила и санкција на преступника од стране осталих чланова друштва” (Becker, 2009: 326). Анализирањем тог тврђења се закључује да ниједно понашање није по природи девијантно, већ да га друштво својом реакцијом означава као такво. Бекер (Becker, 2009: 327) указује на то да степен у коме ће други људи реаговати на дати чин као девијантан веома варира у односу на: 1) статус особе која је прекршила правило, 2) статус оних који се осећају повређеним тим понашањем и 3) временски контекст у којем се понашање одвија.

Оригиналност и важност реактивистичке концепције се огледају управо у истицању релативне природе девијантности, односно чињенице да понашање које се у једној околности квалификује као девијантно у другој не мора имати такав карактер. Примера ради, једна група полицајаца доживљава примање мита као израз непоштења које је за

² Иако је објава рата криминалу често само једна у низу политичких флоскула, које се користе с циљем јачања сопственог угледа, њихов утицај на контролу криминалитета није безазлен, о чему иначе и сведоче искуства рата против дрога вођеног средином прошлог века, као и новообјављеног рата тероризму.

осуду, други га толеришу и оправдавају сматрајући га уобичајеном последицом посла, док трећи не само да га одобравају, већ свако одбијање учествовања у таквим активностима сматрају девијантним. Такве варијације у начинима и степену реаговања могу се објаснити утицајем низа неформалних правила и вредности полицијске поткултуре, који су често у супротности с формалним полицијским правилима. Варијације, међутим, постоје и у реаговању обичних грађана на полицијске поступке: тако, док једни осуђују полицијску бруталност, други свесно затварају очи пред полицијским насиљем, а трећи не само да подржавају, већ чак и подстичу такве поступке, нарочито ако се примењују према аутсајдерима.

Реактивистичкој перспективи, међутим, такође се могу ставити одређене примедбе. Наиме, инсистирањем на пресудној улози друштвене реакције у квалификовању неког понашања као одступајућег, сам појам девијантности је толико релативизован да није могуће увек јасно одвојити девијантно понашање од конформистичког понашања. То, у крајњем случају, може условити квалификовање конформистичког као девијантног понашања и обрнуто. Пример који доказује такву тврдњу је реакција корумпираних полицајаца који сматрају девијантним сваког колегу који би одбио да учествује у коруптивним трансакцијама, чиме се, у ствари, поштење квалификује као одступајуће понашање.

Упркос томе, реактивистичка перспектива је корисна за сагледавање и потпуније разумевање полицијске девијантности. Важно је, међутим, напоменути да се она мора комбиновати с осталим концепцијама, пре свих с нормативистичком, јер је чист реактивистички приступ једностран оквир, недовољан за одређивање прикладности понашања припадника полиције.

Нормативистичка перспектива девијантности

Нормативистички приступ посматра одступајуће понашање као кршење одређених норми, које могу бити дефинисане као друштвена очекивања или смернице за понашање (Kappeler, Sluder, Alpert, 1998: 15). То тумачење инсистира на чињеници да девијантност превасходно зависи од социјалног контекста у којем се понашање одвија, када се девијантно понашање доживљава као кршење постојећих социјалних норми. Најчешће су у питању норме етичке и правне природе. Другим речима, појединац је девијантан уколико његови поступци излазе изван граница прихватљивог понашања које је поставила одређена социјална

група. У том смислу, девијантност зависи колико од социјалног тумачења самог понашања, толико и од перцепције чинилаца социјалне контроле.

Идентификација девијантног понашања полицајаца би била готово немогућа када не би постојали неки општеприхваћени стандарди, који се могу применити приликом одређивања да ли је њихово понашање друштвено прихватљиво. Отуда се чини да је разумевање девијантног понашања полицајаца најкорисније разматрати унутар нормативне перспективе, будући да она омогућава најприкладније оцењивање природе полицијског понашања, задржавајући притом увид у реактивистички приступ. Нормативна дефиниција девијантности заправо обухвата интерактивни процес између социјалних учесника, околности и предвиђених норми понашања.

Кључни елемент нормативистичке перспективе је нормативни систем, који се састоји из две компоненте: 1) екстерни нормативни систем – развијен изван полицијске професије и применљив на полицајце као и на све остале грађане (нпр., кривични законик) и 2) интерни нормативни систем – развијен унутар полицијске организације као средство за дефинисање вредности и успостављање очекиваних стандарда понашања њених припадника (нпр., етички кодекс понашања). Међутим, да би се неко понашање сматрало девијантним није довољно да само крши постојећу норму, већ је потребно и да то кршење буде праћено одговарајућом санкцијом. Инсистирање на постојању претње санкцијом указује на то да утврђивање природе понашања зависи и од друштвене реакције коју такво понашање условљава.

Друштвене реакције, као што се види, могу веома варирати у примени и интензитету. Начин реаговања на конкретно понашање полицијског службеника одређују многобројни чиниоци, а пре свих, ко је запазио то понашање, каква је природа самог понашања и какве су последице изазване таквим понашањем. Примера ради, полицијски надзорник, који је открио неколико полицајаца како спавају на дужности, може да то понашање не сматра девијантним, чак и ако интерна правила такво понашање забрањују. Ако се понашање и опази као девијантно, надзорник можда неће сматрати да оно заслужује формалну негативну санкцију. Исто понашање које запажа неки грађанин може изазвати сасвим другачију реакцију према полицајцима и полицији уопште, будући да је, у том случају, оцена понашања полицајаца препуштена суду јавности. Полицајци лако могу претрпети одређене санкције (опомена, казна, суспензија), док полиција може осетити смањену подршку јавности.

Потпуно је другачија ситуација у случају криминалне активности полиције, јер таква активност свакако представља озбиљнији преступ у односу на спавање на дужности, будући да је реч о понашањима којима се не крши само интерни, већ и екстерни нормативни систем. Због тога, то понашање оправдано изазива оштрије реакције не само грађана, већ и полицијских руководиоца.

Очигледно је да социјални учесници реагују на одређено понашање у складу с нормама које су усвојили у процесу социјализације и у чију сврху верују. Грађани реагују на одређено понашање полицајца руководећи се правилима која важе за све (екстерни нормативни систем). Тумачење полицијских поступака на основу екстерних вредности је сасвим разумљиво за грађане, будући да им је интерни нормативни систем непознат. Међутим, занемаривање интерних правила полицијске службе може проузроковати погрешно тумачење понашања полицајца. Тачније, иако полицајац поступа према правилима службе, његово понашање грађанин може окарактерисати као девијантно. Примера ради, употреба физичке снаге ради савладавања отпора одређене особе тумачи се као прихватљива пракса према интерним правилима, док се у очима јавности исто понашање може опазити као злоупотреба ауторитета. Супротстављеност нормативних стандарда грађана и полиције је један од кључних извора обостраног неповерења. Руководећи се сопственим стандардима грађани постају незадовољни радом полиције, док се полицајци, због неразумевања грађана за њихове напоре, изолују од јавности.

Битно је истаћи да се полицајци, поред формалних смерница (екстерног и интерног карактера), руководе и неформалним нормама понашања, које су резултат колективног искуства стеченог у обављању полицијских задатака. Међутим, особеност услова рада и спољног окружења условљава различита искуства, због чега се и вредности између припадника полиције могу разликовати. Тако, на пример, полицајци који патролирају опасним крајем могу сматрати примену агресивних метода рада неопходним понашањем полиције, док друга група полицајаца, који патролирају у не тако проблематичном окружењу, могу бити мање склони толерисању насиља. У складу с тим, чланови једне полицијске организације могу без изузетка осуђивати употребу агресивних мера у контроли злочина, док друга организација може имати устаљену праксу на грађивања својих чланова због агресивне праксе, нарочито у ситуацијама када она доприноси делотворности.

Иста логика се примењује и приликом санкционисања одступајућег понашања полицајца. Наиме, полицајци који не успеју да се прила-

годе обичајима полицијске поткултуре могу бити санкционисани не само од стране формалног система социјалне контроле, него и од стране својих колега. Примера ради, у полицијској организацији у којој се не толерише тортура над приведеним лицима, полицајца који то ради друге колеге могу избегавати. Међутим, иако може спречити девијантно понашање, неформални систем може га и подстицати или унапређивати. Тако, на пример, у организацији у којој је примање мита постало готово уобичајена пракса, полицајца који одбије да се тако понаша или упозори руководиоце на то понашање, може трпити неформалне санкције од стране колега. Дакле, у зависности од створених и прихваћених вредности, норми и обичаја унутар полицијске поткултуре, неформалне санкције могу служити као превентер девијантног понашања, али и као подстрек девијантном понашању.

Узимајући у обзир сложеност и разноврсност норми и вредности које утичу на понашање припадника полиције, нормативна студија о девијантности очигледно захтева разумевање разлика у нормама на формалном (законском и организационом) и неформалном (поткултурном) нивоу. С тим у вези, размотриће се следеће тумачење: „Полицијска девијантност представља активност која није у складу с нормама, очекивањима и стандардима етичке, организационе и правне природе полицијске професије. ... Етички стандарди представљају начела одговарајућег интерног понашања полицајца и израз његових личних вредности, организациони стандарди потичу из политике, процедура, правила и одредби полицијске управе, али и очекивања колега полицајца, док су правни стандарди представљени у законима и другим правним актима, које су полицајци дужни да поштују” (Barker, Carter, 1994: 4).

Може се приметити да ти аутори тумаче полицијске девијације као активности које истовремено крше и формални и неформални нормативни систем, што се огледа у следећим формулацијама: „етички стандарди као начела одговарајућег понашања и израз личних вредности” или „организациони стандарди потичу из правила и одредби полицијске управе, али и из очекивања колега”. Колико је такво тумачење прихватљиво, велико је питање. Будући да се формалне норме и очекивања колега неретко разликују, самим тим се и поимање полицијских девијација различито тумачи. Тако, на пример, оно што је за старешину, који се обично руководи формалним правилима, девијантно, за полицајца, који се најчешће руководи неформалним правилима, може бити исправно и обрнуто. Дакле, обухватање кршења формалних и неформалних норми у оквиру јединственог појма није препоручљиво, јер се та два нормативна система, због свог антагонизма, међусобно искључују, чиме се додатно

отежава идентификација полицијских девијација. Свесни проблема који изазива непостојање консензуса између формалних и неформалних норми понашања, све више аутора објашњење одступајућег понашања полицајца темељи искључиво на кршењу формалних (интерних и екстерних) вредности, стандарда и правила понашања.

Овде је такође важно напоменути да се у литератури посвећеној недолжном понашању полицијских службеника издвојио израз *police misconduct*, који би се могао слободно превести као рђаво понашање полицијских службеника. Конкретно, Чемпион (Champion, 2001: 2) дефинише тај појам као „нелегално и/или неморално поступање полицијских службеника, којим се крше законске норме и дискредитује положај полицајца и полицијске професије уопште”. Приметно је да и тај аутор, иако користи другачији израз, природу полицијских поступака сагледава из нормативне перспективе („није у складу с нормама”; „крше се норме”), чиме се изрази *misconduct* и *deviance* могу донекле третирати као синоними. Такође је приметно да тај израз обједињује полицијске поступке различите природе (нелегално и неморално) под јединствену категорију. У рђаво понашање припадника полиције Чемпион убраја: „коришћење службених података у приватне сврхе; злоупотребу боловања; лагање руководиоца; фалсификовање извештаја; употребу претеране силе; опијање на дужности; спавање на дужности; уплетеност у инцидент с оружјем ван дужности; прихватање поклона; непријављивање непримереног понашања другог колеге; варање на тесту провере знања и сексуално узнемиравање” (Champion, 2001: 3).

Убрајањем неморалног понашања аутор с правом сугерише да постоје и полицијски поступци којима се не крше само правне, већ и етичке норме. Међутим, обједињено посматрање нелегалног и неморалног понашања може изазвати одређене компликације, пре свега због тога што однос права и морала није у потпуности јасан. То ипак не значи да неморална понашања полицајца треба занемарити, нарочито ако се зна да нека од њих значајно утичу на настанак озбиљнијих облика полицијских престапа (нпр., коришћење алкохола као чинилац полицијске бруталности). Тај проблем би требало решити термилошким и концептуалним раздвајањем неморалног и нелегалног понашања.

Систематизација појавних облика полицијских девијација

Постоје аутори који се уште не труде да дефинишу полицијске девијације, сматрајући да се сама појава може лакше објаснити уколико

се пажња усмери на њене појавне облике. Такав приступ, међутим, даје превелику слободу у тумачењу, о чему сведочи и постојећа недоследност у класификацији. Очигледно је да систематизација полицијских девијација захтева одређене интервенције, а пре свих, јасну и недвомислену категоризацију и типологизацију. Увођењем реда у ту област не само да се омогућава лакше тумачење и детаљније анализирање одступајућих понашања полицајаца, већ и њихово разграничавање од сродних појава. У настојању да се то и постигне, анализираће се неке од уобичајених класификација указивањем на њихове предности и недостатке.

Најпре треба скренути пажњу на једну од најцитиранијих подела. Њени заступници све полицијске девијације сврставају у две категорије: 1) злоупотреба ауторитета – дефинисана је као било који чин полицајца који има за циљ да повреди, увреди или погази људско достојанство, изазове осећај инфериорности или прекрши полицијско право и има три подкатеорије: *физичка злоупотреба* – сваки поступак полицајца, који укључује више силе него што је потребно за извршење службене радње и/или самоволну употребу било ког степена физичке силе против друге особе под изговором вршења службене дужности; *вербална/психолошка злоупотреба* – односи се на вербални напад, исмевање, узнемиравање појединца, довођење особе у ситуацију да јој самопоуздање буде пољуљано или умањено, као и претња наношења телесних повреда, под претпоставком да је претња психолошка сила која улива страх одређеној особи и *правна злоупотреба* – подразумева било какво кршење основних људских права појединца, уз напомену да се тај облик злоупотребе често дешава без постојања претходна два облика злоупотребе, и 2) девијација у професији – представља девијантно понашање извршено током обављања уобичајених полицијских активности и има две подкатеорије: *непрописно понашање полиције* – подразумева кршење смерница полицијске организације, чија је сврха дефинисање прописног и непрописног понашања полицајаца и *корупција полиције* – забрањена радња која укључује злоупотребу службене дужности ради стварне или очекиване материјалне награде или добити (Barker, Carter, 1994: 6).

Значај те класификације је превасходно у предочавању екстензивног карактера злоупотребе ауторитета. Физичка злоупотреба свакако представља најекстремнији вид, чије је постојање због малог индекса прикривања (видљивост дела и последице) лакше доказати, а тиме и лакше научно истражити. То се, међутим, не би могло рећи и за друге видове злоупотреба, а посебно за вербалне и психолошке злоупотребе. Притом, не треба изгубити из вида чињеницу да управо ти видови злоупотре-

потреба могу значајно смањити полицијску легитимност истовремено јачајући отпор грађана према полицијским захтевима, што је посебно изражено у социјалним и политички маргинализованим заједницама. Није тешко претпоставити да у таквим ситуацијама психолошке злоупотребе могу лако прерасти у прекомерну физичку силу, а понекад и условити екстремну бруталност полицајца. Извесност таквог сценарија ставља пред научнике императив да, с циљем целовитог сагледавања полицијског насиља, поред прекомерне физичке силе, настоје да анализирају и друге видове полицијских злоупотреба и тиме бар делимично осветле таму којом су обавијене те појаве.

Постоји, међутим, једна недоследност у тој класификацији. Иако се можда чини логичнијим да се злоупотребу ауторитета сврста у непрописно понашање полиције, што оно свакако и јесте, његовим издвајањем у засебну категорију Баркер и Картер су додатно нагласили разлику између полицијских девијација повезаних с постизањем организационих циљева (нпр., изнуђивање признања злоупотребом силе) од понашања мотивисаних жељом за остваривањем личне користи.

Слична логика постоји и у подели коју заступа Морис Панч (Maigrice Punch). Према њему, постоје два основа вида девијантног понашања полиције: 1) професионалне девијације – кршење правила извршено у корист запосленог, а на штету организације (спавање на дужности, избегавање радних обавеза и сл.), у полицијској култури познато и по жаргонским изразима *tumping* (низак квалитет извршених услуга), *cooping* (забушавање), *easing* (опуштен рад), и 2) организационе девијације – систематско кршење правила извршено у корист организације, односно у интересу остваривања организационих циљева (Punch, 2009: 34).

Заснивајући систематизацију на критеријуму интереса, односно у чију корист полицајци крше етичке и правне прописе, Панч несумњиво указује на мултифакторску условљеност полицијске девијантности. Традиционално тумачење девијантног понашања полицијских службеника истиче самомотивацију полицајаца да крше прописе, најчешће ради остварења властитих интереса. Заступници таквог схватања, међутим, занемарују чињеницу да полицајци не крше прописе искључиво ради личне користи, већ често и ради остварења организационих интереса (нпр., сузбијање криминалитета). У том случају, реч је о злоупотреби мотивисаној племенитим разлогом (*noble cause*). Примера ради, полицајци подмећу доказе или фалсификују извештај како би „ојачали” кривичну пријаву. Иначе, унутар организације се може створити амбијент погодан за настанак девијантности, нарочито када се такво понашање не кажњавања већ толерише, па чак и подстиче. Такав приступ је посебно

изражен према кршењу прописа којим се настоје остварити организациони интереси.

Поред те класификације, Морис Панч је остао упамћен по још једној класификацији – степеновање полицијске девијантности. Конкретно, Панч сагледава полицијске девијације на три следећа нивоа:

- 1) лоше понашање – поступања с ниским нивоом девијантности којим се крше радна дисциплина и интерна правила (пијанство на дужности, кашњење, непоштовање претпостављеног, занемаривање дужности, повреда имовине итд.), а чије се постојање утврђује у интерном дисциплинском поступку;
- 2) корупција – јединствен појам којим се описује злоупотреба овлашћења, ауторитета, службене заклетве, поверења и права (грађана, осумњичених и колега) и
- 3) злочини полиције – поступање које се састоји у злоупотреби полицијских овлашћења, односно њиховој употреби у сврхе које нису повезане са службом, већ с циљем извршења неког кривичног дела (Punch, 2009: 31).

Таквим приступом систематизацији полицијске девијантности Панч прави јасну градацију полицијских престапа према њиховој тежини, разликујући мање преступе, који углавном побухватају неморална понашања, озбиљније случајеве кршења прописа у виду злоупотреба овлашћења и најозбиљније деликте, који, поред тога што су кривично кажњиви, не могу се оправдати ни интересима службе. Тиме Панч несумњиво уводи ред у класификацију полицијских девијација. Постоји, међутим, један кључни проблем у његовом приступу – сувише екстензивно коришћење појма корупције. Наиме, његовим тумачењем се под тај појам могу подвести сви облици злоупотребе овлашћења, па тако и злоупотреба средстава принуде, што свакако одступа од традиционалног поимања коруптивног понашања које приоритетно представља начин за остваривање материјалне користи.

Капелер (Kappeler), Сладер (Sluder) и Алперт (Alpert) су очигледно узели у обзир и ту чињеницу приликом класификације полицијских девијација, делећи их у две кључне категорије: 1) злочини полиције – употреба овлашћења ради кршења закона у сврхе које нису повезане с службом и 2) девијације у професији – поступци полицајца који нису у складу с професионалним стандардима, а чији су најозбиљнији облици *корупција полиције* – злоупотреба службене дужности ради стицања личне добити, и *злоупотреба ауторитета* – садржи три различите компоненте: физичко злостављање употребом прекомерне силе, психичко злостављање грађана узнемиравањем и исмејавањем и кршење основних људских права грађана (Kappeler, Sluder, Alpert, 1998: 20–24).

Као што се може видети, у овом случају корупција нема универзално значење, већ је само један од видова девијација у професији. Тиме је омогућено раздвајање корупције од злоупотребе полицијске силе, што се чини неопходним будући да је реч о понашањима која су по својим многобројним обележјима специфична. Међутим, као и у претходној подели, и овде се може поставити питање зашто се израз „злочини полиције” користи искључиво за злоупотребу полицијских овлашћења у сврхе које нису повезане са службом, када се добро зна да постоји читав низ поступања полицајаца предузетих током извршавања службених задатка који, заправо, представљају кршење норми кривичног права и, у том смислу, имају карактер злочина.

Упркос њиховој друштвеној улози и специфичној функцији, и полицијски службеници, као и сви други грађани, могу имати криминалне тежње. Неки од њих таква настојања и остваре, на дужности или ван ње. Притом, њихово криминално понашање може бити у непосредној вези с обављањем полицијске улоге, али може и да уопште не буде повезано с извршењем службеног задатка. Међутим, иако је и у једном и у другом случају реч о злочинима, те две појаве ипак треба разликовати. Шерман (Sherman) сматра да категорија полицијског злочина (*police crime*) не треба да описује све злочине чији су извршиоци полицајци, јер велики број злочиначких понашања полицајаца нема никакве везе с њиховим радним статусом. Примери су многобројни (крађа ван дужности, насиље у породици, утаја пореза). Исти аутор даље појашњава: „Сва та понашања свакако представљају злочин. Ту, међутим, не постоји злоупотреба *полицијског* ауторитета, која ствара прилике да се злочин изврши, због чега таква понашања и не би требало сматрати *полицијским злочином*” (Kane, White, 2009: 740). Разлику између та два вида криминалног понашања полицијских службеника Клоккарс (Klockars) појашњава на следећи начин: „Ако полицајци краду с места злочина на које су позвани да би спровели истрагу, они врше полицијски злочин, међутим, ако краду из кућа ван радног времена, без покрића своје полицијске улоге, они су обични лопови” (Newburn, 1999: 5).

Такво тумачење сугерише потребу прецизирања и терминолошког разграничења. У том смислу, израз „злочини припадника полиције” могао би се користити као обједињени назив за сва кривична дела чији су извршиоци полицијски службеници. Међутим, потребно је разликовати најмање два вида тих злочина. Прву групу чине екстерни злочини или тзв. „дивилни злочини припадника полиције” – кршење норми кривичног права без покрића полицијског ауторитета и професионалне функције, односно вршење кривичних дела од стране полицијских слу-

жбеника као обичних грађана (нпр., насиље у породици). Другу групу злочина извршених од стране припадника полиције чине интерни злочини, односно полицијски злочини (у правом смислу те речи)³ – кршење норми кривичног права као последица прекорачења или злоупотребе полицијског ауторитета (нпр., полицијска бруталност). Доследно претходној категоризацији, када се израз „екстерни” користи за понашања извршена изван (*ex*) полицијске улоге, у овом случају се бира израз „интерни” како би се нагласило да се ти злочини врше у (*in*) контексту обављања полицијске функције. Такође, за разлику од претходно описане групе злочина, у овом случају својство извршиоца има пресудан значај у одређивању природе и карактера самог понашања. Конкретно, тај тип злочина може извршити само особа која има својство полицијског службеника, односно особа која располаже полицијским ауторитетом, а чијим прекорачењем или злоупотребом заправо чини злочин.

Чињеница је да се полицајци понашају непримерено током обављања службене дужности, али и ван ње, односно да је такво понашање полицијских службеника понекад непосредно везано за остварење службеног задатка, док, у неким случајевима, таквим понашањем полицајци настоје да остваре лични циљ, односно реше приватни проблем. Џејмс Фајф (James Fyfe) открива да се у Њујорку 20% случајева пуцања из ватреног оружја од стране полицајаца дешава када су полицајци ван дужности и да 50% тих случајева представља повод за покретање дисциплинског или кривичног поступка против полицајаца. Полицајци ван дужности могу злоупотребити свој ауторитет у многобројним активностима, као што су лични спорови, туче у клубовима, возња у алкохолисаним стању, дела вандализма, сексуални деликти, крађе, разбојништва итд. (Kane, White, 2009: 740).

Уколико се узме у обзир та чињеница, долази се до закључка да се полицијске девијације уопштено могу поделити у две засебне категорије, у зависности од тога да ли је реч о поступцима предузетим током извршавања професионалне дужности или о понашању ван службе. У том смислу, све полицијске девијације би се могле поделити на интерне и екстерне. Управо је такав приступ заступљен у класификацији полицијских девијација Тима Прензлера (Tim Prenzler). Према њему, полицијске девијације обухватају следеће:

1) класична корупција – злоупотреба положаја из личне користи;

³ За ту врсту полицијских деликата, који имају карактер криминалног понашања, неки аутори користе и израз „криминалитет плавог оковратника” (Newburn, 1999), очигледно алудирајући на постојећи криминалитет белог оковратника, који се повезује с кривичним делима извршеним у оквиру занимања.

- 2) корупција процеса – нарушавање тока законског поступка и примена нелегитимних средстава (намештање или фабриковање доказа) с циљем обезбеђења осуде осумњиченог лица;
- 3) прекомерна сила – различити облици неоправдане силе, од грубог опхођења до озбиљних физичких напада, тортуре и убиства;
- 4) непрофесионално понашање – девијантно понашање полицајца усмерено ка јавности, а које нема јасне или непосредне користи за умешане полицајце (нпр., узнемиравање, дискриминација, занемаривање жртвава, непотизам, кронизам);
- 5) девијантно понашање на радном месту – девијантност унутар полицијске организације (плаћања за повољне задатке и унапређења, различити видови дискриминације и узнемиравања запослених, забушавање, опијање на дужности, употреба наркотика) и
- б) непристојно или непрофесионално понашање ван дужности – вршење кривичних дела ван дужности и понашање за која се сматра да се негативно одражава на углед полицајца и/или професије у целини (вожња под утицајем алкохола, насиље у породици) (Prenzler, 2009: 16–17).

Поред тога што раздваја понашања која се одвијају унутар полицијске организације од оних која су извршена ван дужности, приметно је да Прензлер, користећи прецизне категорије, разграничава и појаве које неки аутори често обједињују под јединствен појам корупције. Реч је конкретно о разликовању класичне корупције од тзв. корупције процеса. Чињеница је, међутим, да коришћење појма корупције у контексту корупције процеса ствара одређене недоумице и полемике. Њима, међутим, неће бити посвећена посебна пажња, јер та расправа превазилази оквире овог рада. Ипак, вредно је поменути још једну значајну класификацију полицијских девијација (односно рђавог понашања полицијских службеника), чији заступник, за разлику од претходно поменутих, користи јасан критеријум поделе. Конкретно, Чемпион све облике рђавог понашања полицајца сврстава у две групе: 1) понашања с елементима насиља – *физичко насиље* (претерана сила), које укључује примену знатно веће силе него што је потребно за успешно извршење задатка, а ограничено је на ситуације када се не одузима нечији живот (примена смртоносне силе је сврстана у посебну категорију); *вербално насиље*, које се састоји у подругивању и/или исмевању грађана и *сексуално насиље*, које укључује ситуације када грађани проживљавају сексуално понижење, насиље или претњу насиљем од стране полицајца, и 2) понашања без елемената насиља – *корупција*, која подразумева неслужбену зараду полицајца (тзв. „зарада са стране”), и *обмана*, која се односи на злоупотребу овлашћења ради остварења организацијских циљева (фалсификовање, лажно сведочење) (Champion, 2001: 43–48). Такав приступ несумњиво може послужити као полазна основа за систематизацију полициј-

ске девијантности, али и за анализу њених појединачних облика, а посебно насилничког и коруптивног понашања полицијских службеника као њихових најекстремнијих видова.

На крају, полазећи од чињенице да полицијске девијације представљају кршење етичких и правних норми и сумирајући, притом, све претходне поделе, добија се следећа систематизација појавних облика полицијске девијантности: 1) неморално понашање полицијских службеника – поступање полицајаца којим се крше норме и стандарди етичке природе полицијске професије, а које има своје две подкатеорије: *интерне неморалности* – неморално понашање полицијских службеника током обављања службених дужности (нпр., конзумирање алкохола на дужности) и *екстерне неморалности* – неморално понашање полицијских службеника у слободно време (нпр., коцкање), и 2) нелегално понашање полицијских службеника – поступање полицајаца којим се крше норме и стандарди правне природе полицијске професије, а које такође има две подкатеорије: *интерни деликти* – делинквентно понашање полицијских службеника извршено током и/или у вези с обављањем службене дужности (нпр., примање мита) и *екстерни деликти* – делинквентно понашање полицијских службеника извршено ван дужности (нпр., вожња под утицајем алкохола).

Закључак

Полицијске девијације су несумњиво особена појава, али и нарочит изазов за научно истраживање, јер је праћено многобројним ограничењима и проблемима концептуалне, методолошке и практичне природе. Познато је да је теоријско и радно дефинисање предмета истраживања кључни услов једног научног истраживања. Чињеница је, међутим, да данас у свету не постоји јединствено мишљење о томе шта су заправо полицијске девијације и која понашања се могу подвести под тај појам. Отуда се чини важним да се у овом раду посебно анализира појам полицијских девијација и критички анализирају неке од постојећих класификација девијантног понашања полицијских службеника. Тежња аутора је била да тиме, бар делимично, отклони одређене недоумице и евентуално повећа занимање научне јавности за истраживање те појаве у нашим условима. Логика ствари је да уколико се проблему приступи из научне перспективе и сазнање о појави полицијске девијантности подигне на виши ниво, спречиће се паушалне процене и неутемељене осуде јавности.

Литература:

1. Barker, Thomas; Carter, David L. (1994): A Typology of Police Deviance. In T. Barker and D. Carter (Eds.), *Police Deviance* (pp. 3–12), Cincinnati.
2. Becker, Howard (2009): Outsajderi. U Đ. Ignjatović (ur.), *Teorije u kriminologiji* (str. 323–329), Beograd.
3. Champion, Dean J. (2001): *Police Misconduct in America*, Santa Barbara.
4. Kane, Robert J., White, Michael D. (2009): Bad cops: A study of career-ending misconduct among New York City police officers, *Criminology & Public Policy*, 8(4), 737–769.
5. Kappeler, Victor E., Sluder, Richard D., Alpert, Geoffrey P. (1998): *Forces of deviance: Understanding the dark side of policing*, Illinois.
6. Kesić, Zoran (2011): Ograničenosti i problemi naučnog istraživanja korupcije u policiji. U Đ. Đorđević (ur.), *Korupcija u javnoj upravi* (str. 149–183), Kriminološki-policijska akademija, Beograd.
7. Newburn, Tim (1999): *Understanding and Preventing Police Corruption: Lessons from the Literature*, Home Office – Policing and Reducing Crime Unit: Research, Development and Statistics Directorate, London.
http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/prgpdfs/fprs110.pdf_download (8. 7. 2010)
8. Prenzler, Tim (2009): *Police Corruption – Preventing Misconduct and Maintaining Integrity*, CRC Press Taylor & Francis Group, Boca Raton.
9. Punch, Maurice (2009): *Police Corruption – Deviance, Reform and Accountability in policing*, London.

Concept and Systematization of Police Deviations

Summary: Police function, embodied in the implementation and control of compliance with rules of conduct requires from police officers to be representatives of the conformity of a society. It is logical that you can not ask someone to follow the rules if you do not respect them. However, that this rule has an exception proves the presence of different types of deviant behavior of police officers. Police deviations are usually a distinctive theme that draws the attention of experts in various fields, among who sociologists and criminologists certainly excel. This phenomenon also represents a particular challenge for a scientist. Due to the manner of execution, the specific actors and the environment in which these behaviors occur, research of this phenomenon is extremely difficult. The study of this phenomenon suffers from certain conceptual limitations. It is known that a key prerequisite for a scientific research is theoretical and working definition of the research subject. The problem however is the fact that in today's world there is no unique opinion as to what actually police deviances are and what behavior can be subsumed under this concept. Our aspiration is, in this work, to remove at least partially confusions and eventually find out an

acceptable solution. In order to attain this goal, we will glimpse the concept of police deviations in the context of several dominant perspectives of deviations and critically analyze some of the existing classification of deviant behavior of police officers.

Key words: Police, Social Deviations, the Police Deviations, the Concept, Occurrence Forms